

Специфика на държавноправните възгледи на Томас Хобс в „Левиатан“, анализ на взаимовръзката естествено право - естествен закон

Веселин Гръцманов

Specific of Thomas Hobbes's Public Law Concepts in "Leviathan", Analysis of the Interdependence between "Natural right - Natural law": In *Leviathan*, Hobbes set out his doctrine of the foundation of states, and legitimate governments and creating an objective science of morality. This gave rise to social contract theory. *Leviathan* was written during the English civil war, much of the book is occupied with demonstrating the necessity of a strong central authority to avoid the evil of discord and civil war.

Key words: Natural law, Natural right, Social contract theory, Absolutism, Mechanistic understanding of human being, State of nature, *Bellum omnium contra omnes*, Separation of power, Free-will,

Трактатът „Левиатан - смисъл и форма на държавната власт: църковна и гражданска“ на Томас Хобс не поставя за пръв път проблема за естественото право, но представлява важен етап от неговото осмисляне в светлината на настъпилите обществено-икономически промени през XVII и XVIII век в Европа. Трактатът има предистория в предходното съчинение на Хобс - „Елементи на правото“, чиято втора част е озаглавена – „За политическото тяло“. „Левиатан“ излиза година по-късно през 1651 и съдържа четири части, озаглавени: „За човека“, „За държавата“, „За християнската държава“, „За царството на мрака“. Смесицата от светска и религиозна тематика е белег за времето, в което е издадена творбата. Буржоазната революция в Англия, религиозните трансформации, неизбистрената политическа обстановка в страната дават отражение върху тематиката на това важно за политическите идеи произведение. В него Томас Хобс обосновава органистичната концепция за държавата, като я допълва с емпиричния метод на научно изследване, който по това време е основен в науката и философията. Симбиозата между социално-етични и социално-психологически проблеми на изследване, представени в светлината на историческия анализ, превръщат творбата в знакова за разбирането на естествените права.

Исходната позиция, от която се тръгва към проблема за естествените права е очертана чрез категоричното разграничение между право и закон (естествено право, естествен закон). Естественото право или *jus naturale*, според представителите на естественоправната школа, предхождащи Хобс, се изразява в свободата всеки човек да брани живота си и този на близките си със собствени сили по начин, който би му позволил да оцелее в условията на липса на гарантиран от държавата ред – „война на всеки срещу всеки“. Разбирането за свобода в „Левиатан“ е дефинирано като „липса на външни пречки“ в борбата на човек да оцелее във враждебна среда. Така е избегнато ограничителното тълкуване на понятието свобода, което би изисквало изброяване на ограничаващи човешкото поведение фактори. Ако става дума само за преддържавно състояние на обществата тази позиция би била незащитима, но представителите на естествено-правната школа винаги са поставяли проблема за естественото състояние като метафора на настоящето. Пораждането на най-ранните държави в древността и учредяването на държавите от Новото време се случва по идентична логика - логиката на обществения кризис, налагащ кардинални промени във формата на съжителство на хората. Извеждането на човешкия живот и човешкото добруване в книгата, като абсолютна етична ценност, трябва да бъде разбирано като валидно обяснение за генезиса на държавата въобще. Естественото състояние е дефиниция на преддържавното състояние на обществата. В тази конструкция понятието естествено право, равняващо се на абсолютна неограничена свобода на поведение, оправдава липсата на морален коректив спрямо всички негатив-

ни действия в борбата на човек да оцелее. От друга страна двойственото тълкуване на естественото състояние, отнесено към епохата на Новото време, е пригодно обяснение за появата на модерната държава, като контрапункт на абсолютизма. Символиката в използвания библейски сюжет за могъщия Левиатан „Най-голямото от всички земни същества”, като пазител на реда и спокойствието сред хората. Държавата – старозаветна или съвременна е този пазител на реда и спокойствието, пред който страстите на отделните хора отстъпват и биват смирени в името на всеобщото добруване.

Другият компонент на учението за естествените права, който Хобс разглежда е естествения закон (*lex naturalis*). „Между *jus* (право) и *lex* (закон) трябва да се прави разлика, макар и тия, които пишат по този предмет да ги смесват”, пише той. Законът, според Хобс, съществува като нормативна даденост, която има категорично само императивен (ограничителен) характер, наложен отвън върху личността, за разлика от правото, което е активно субективно поведение, чрез което се реализира заложеният в човека жизнен потенциал. Като обяснение за възникването на държавата всички представители на естественоправната школа преди Хобс посочват липсата на сигурност и постоянната заплаха, че единственото присъщо на човек право в тези условия - правото на свобода и живот, може във всеки един миг да бъде загубено или отнето по силата на същото това право от друг човек.

В трактата са обосновани три причини за „войната на всеки срещу всеки”- **съперничество** в борбата за оцеляване и по добър живот, **недоверие**, като израз на чувството за самосъхранение и **стремеж към слава**. Липсата на обща власт в тези условия означава и липса на закон. Естественото право на „всеки върху всичко” може да бъде разглеждано, не само като характеристика на междучовешките отношения в дълбоката древност, но и като характеристика на състоянието на обществата, предхождащи появата на буржоазната държава. Абсолютната монархия изема естественото право на живот на хората и често не предоставя никакви възможности за компенсирание на липсата му. Естествените закони са мотивът, който е подтикнал хората да предпочетат сигурността на живота в държавата. Този мотив съдържа психологически измерения, свързани със страха от смъртта, стремежът за притежаване на вещи, подsigуряващи комфортен живот и упование в труда, като ефективен път за натрупване на богатство. Естествените закони са ограничителните маркери, които Хобс систематизира в глава XIV и XV на първата част на „Левиатан”. Те са непознатият коректив, който бележи появата на държавата и края на абсолютната свобода на човек. *Lex naturalis* са предписания на здравия разум (общи правила за поведение), които забраняват на човек да върши това, което би било пагубно за живота му. Следователно тези закони са резултат от трансформацията на естественото право на „всеки върху всичко” в естествени закони, а гаранциите за спазването на тези закони се съдържат в силата на учредената чрез тях държава.

Първият фундаментален естествен закон формулиран от Хобс звучи така: „**Бъди миролюбив, стреми се към мир**”. Без наличието на подобна нагласа е невъзможно да бъде реализирано общностно съгласие за учредяване на държава. Посредством това предписание съзнателно се ограничават и сдържа естествено присъщата на човек агресия до разумни граници. Все пак, законът е допълнен със знаменитата сентенция, изразяваща необходимостта от запазване на гаранции за човешкия живот и сигурност: „**Искаш ли мир готви се за война**”.

При наличието на общо съгласие за добронамереност и миролюбивост, човек трябва да бъде склонен да се откаже и от естественото си право върху всички блага в името на мира. Това се изразява чрез вторият закон, формулиран с израза: „**Постъпвай с другите така, както очакваш и те да постъпват с тебе**” или (*Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*). Немислимо е обаче човек да се откаже от правото на съпротива, бранейки живота си, когато той е застрашен. Това е вероятно причината актът, чрез който хората отстъпват естественото си право на живот или

дават възможност то да бъде уязвимо да бъде сакрализиран. Това става с появата на института на правосъдието, страните дават гаранции, че няма да злоупотребят взаимно с доверието си, чрез полагане на свещена клетва. По този начин бива изведен и третият закон, който гласи: **„Договорите трябва да се спазват“ (Pacta sunt servata)**. Този популярен в съвременното време принцип се отнася към областта на гражданското право, но неговите корени са именно в естествения закон, гарантиращ живота на човека и мира в общността в конфликти по повод на блага. Съзнаването на факта, че конкурентната среда на живот и борбата за материални блага поражда споровете в обществото, налага учредяването на институции, които да решават възникналите спорове. Тези институции са базирани на силата, но в тях е залегнал принципът за справедливото решаване на споровете. Под справедливо, логиката на първите три закона ни кара да мислим, се има предвид устойчиво и гарантиращо мира в общността съдебно решение.

Четвъртият естествен закон гласи: **„Справедливостта е неизменната воля да се отдава всекому своето“**. Този закон има многостранно приложение. От една страна в договорните отношения по повод на материални блага. При този вариант Хобс го определя като комутативна справедливост на контрагента по сделката да изпълни добронамерено своята част от договореното, така както е било договорено. От друга страна справедливостта е принцип, стоящ в основата на правосъдието - дистрибутивна справедливост на арбитъра, ангажиран да отмери дължимото поведение или да санкционира определена негативна проява. Част от този четвърти закон е и предписанието, че **„човек на когото е сторено добро по милост, трябва да се стреми към такива постъпки, които да не разочароват този който е проявил милосърдие“**.

Като пети естествен закон е изведено предписанието: **„Бъди любезен, приспособявай се към другите, стреми се към мир, бидейки добронамерен и общителен“**. Това предписание повтаря по същество първия закон, но дава яснота за това как да постигнем мира и спокойствието в отношенията си с другите.

„Процавай миналите простъпки, когато имаш гаранции за това, че те няма да бъдат повторени в бъдещето и когато сторилият ги се разкайва истински“- така бива формулиран шестия естествен закон. Този принцип е залегнал в основата на съвременното наказателно право, насочващо силата на своето въздействие върху психиката и съзнанието на човека извършил престъпление. Стремехът тук очевидно е да бъдат променени негативните и стимулирани положителните страни на това съзнание. Подобно послание има и седмия закон : **„Когато търсим възмездие за сторено зло, трябва да се ръководим от това не колко голямо е било стореното зло, а каква полза ще има от отмъщението“**. Тук долавяме идеята за отказ от кръвното отмъщение на принципа „око за око, зъб за зъб“, доминирало в условията на естествено състояние, а също и в обичайното право и ранните форми на наказателен процес.

„Никога чрез действия, думи, израз на лицето и жестове да не изразявате омраза и презрение към другите“- лийтмотивът за миролюбие и добронамереността прозира и в осмото предписание на естествените закони на Хобс.

На девето място е поставено изискването: **„Всеки да признае другите за равни нему по природа“**, така се подпомага мира и спокойствието и този принцип заляга в основата на правораздаването. Равенството между хората не е по отношение на техните уникални човешки качества, а по отношение на правото им да живеят и защитават себе си в условията на конкуренция. То трябва да бъде гарантирано и чрез равенство пред закона. Тоест хората са уникални и различни в своята човешка същност, но притежават едни и същи естествени и неотменими права, които законът трябва да отчита и третира като равни, без значение на тяхната социална позиция, богатство или влияние.

Горният закон ще намери продължение в закона : **„Когато се споразумеем да живеем в мир, никой да няма повече права от другите“**, както и в текста на единадесетия естествен закон, който гласи: **„Когато съдим да сме безпристрасни“** и да не даваме превес на едната страна заради роднински връзки или заради нейното място в обществото.

Закон дванадесети предписва **„Неделимите блага и вещи да се използват съвместно, а ако това е невъзможно, поравно на имащите право върху тях“**. Важно предписание в края на текста от „Левиатан“ изброяващ естествените закони е препоръката посредниците за мир и миролюбивите хора да имат гарантирана свобода на придвижване.

Хобс дефинира естествените закони като неизменни и вечни, защото „несправедливостта, високомерието, гордостта, произволът, докарването пред по-силния и влиятелен не могат да се признаят никога за закони“. Генезисът на естествените закони е в пряка връзка с естественото право да браним живота си, но разликата между тях се съдържа в условията и обстоятелствата, в които това може да се постигне при наличието на учредена държава. Без да говори за обществен договор (поне не толкова задълбочено и аргументирано колкото другите представители на естественоправната школа, като Гроций, Лок и Русо), Хобс очертава историческата картина, даваща обяснение за появата и необходимостта от обществено договаряне на параметрите на държавата, която заменя естественото състояние на оцеляване. Естествените закони са всъщност съдържанието на обществения договор, което спомнатите теоретици ще доразвият.

Марксистката доктрина, чрез идеята за класовата борба, направи опит да компрометира естествените права, точно в частта за обществения договор. За марксизма естествените закони обслужват алчността и користта на доминиращата класа. Хобс не твърди, че загубата на естествената свобода и ограничаването и чрез закон е морално изстраване на общественото съзнание. В обяснението си на психологическите мотиви наложили тази промяна той изброява естествените закони, спазването на които би гарантирало на всеки, че загубената лична свобода ще бъде възвръната обратно под форма на сигурност и спокоен живот в рамките на държавата. Тенденциозното взаимстване с обратен знак на формулата за обществения договор и естествените закони, според класовата теория, от най-дълбока древност структурира държава, в която ръководен е принципът за силата на богатството и властта - правото на по-силния. Изход от тази несправедлива държава, според тази теория, е безкласовото общество на комунизма, което е своеобразно естествено състояние без държава и всеобщо равенство в претенциите за добър живот. Твърде опростено тълкуване на историческото развитие, като непрестанна линия на възход. Логиката на биологичното развитие сочи обратното, че всяка биологична система се развива от виталност, към изчезване. Експериментът на комунизма опроверга хуманността на натрапеното равенство, а държавата, като крепост на стабилността и прибежище от хаоса, продължи да съществува. В този смисъл естественоправната концепция не абсолютизира, нито преддържавното, нито държавното състояние на обществата, а търси аргументи и обяснение за случилото се чрез историзма, без да предрича бъдещото развитие. Държавата – „Левиатан“, боледува от характерни болестикономически кризи, неравенство, липса на справедливост. Обществения договор и съдържачите се в него фрагменти на естествени права/закони/ позволява, макар и трудно, предоговарянето и осъвременяването на параметрите на социалното съжителство. Позволява „прераждането“ на държавата за разлика от силовата, властническата и класовата теория, които разчитат държавата, като негативен инструмент за потискане на една класа от друга.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Дачев, Л., История на политическите и правни учения част 2. София 2007.

[2] Хобс, Т., Левиатан, С., 1970

[3] Владикин, Л., Общо учение за държавата, С., 2000

За контакти:

ас. Веселин Гръцманов, Катедра Публично-правни науки, Русенски университет
“Ангел Кънчев”, тел.: 0890235946, e-mail jewelvesso@yahoo.com

Докладът е рецензиран.